

WITTMAN TIBOR:

FRANCISCO DE VITORIA ÉS A SPANYOL GAZDASÁGI JOG AZ INDIÁKON

A spanyol Aranykor nagy kulturális realizációinak legnagyobb része s ellentmondásai mély összefüggésben vannak a történelmi fejlődéssel, amelyben a kasztíliai feudális rendszer sok eleme elnyomorítóan viselkedett anélkül, hogy helyet adott volna a kapitalista életforma, társadalmi struktúra kibontakozásának. A kulturális és politikai fejlődés nem felelt meg szorosan a gazdasági életnek a 16. sz. közepéig, azokban az évtizedekben, amikor több tényezőnek köszönhetően az Újvilágban bizonyos prosperitást lehetett megfigyelni.¹

Nemcsak a salamancai erasmizmus, hanem a politikaelmélet bizonyítja a legjobban ezt a kérészerűt, modern burzsoá típusú virágzást. Mindkettő a 16. századi nagy tudományos előrelépésekhez tartozik – ahogy a francia filozófus, Petrus Ramus összegzi: „Egy évszázad alatt tudósaink munkásságában nagyobb haladás történt, mint amekkorát elődeink a tizenégy megelőzőben tapasztaltak”.² A politikaelmélet még nem kapta meg az őt megillető és tudományos értékelést a nagymennyiségű cikk és tanulmány ellenére sem. Vannak szerzők, akik a neotomizmus integráns részeként jegyzik és az ellenreformációhoz kötik.³ Mások, nem is kevesen, visszautasítják a történelmi tanulságokat, és a kultúráramlatokhoz közelítve, a spanyolországi fejlődéstől befolyásolva, az általános összefüggésekből vezetik le a spanyol koncepciót. Ezek, különös módon, sokat foglalkoznak azzal a különbséggel, amely a salamancai iskola, mint egy jogrendszer, és a machiavellizmus, mint politikai igényű tudomány között van.⁴ Némelyik, vitatkozva az Althusio-elmélet túlértékelésén, a hangsúlyt a spanyol iskolára teszi a nemzetközi jog genezisének vizsgálatakor.

Barcia Trelles Francisco de Vitoriát tartja a nemzetközi jog alapítójának,⁵ ugyanebben az évben Scott James Brown, kritikálva Gierke Althusio-monográfiáját, szintén a nemzetközi jog spanyol eredeztetésére hajlik.⁶ E. Reibstein Althusiót magát úgy határozza meg, mint a salamancai iskola követőjét.⁷ Kétségtelen, hogy ez az elmélet megérdemelt, nemzetközi szintű értékelését kapja Luis Sánchez Agesta tanulmányában.⁸ Fernando de los Rios egyáltalán nem rejtett hiszán büszkeséggel Grotius nemzetközi jogelméletének spanyol gyökereit hangsúlyozza.⁹ Guenter Lewy pedig találóan hozza kapcsolatba a Mariana-teóriát a salamancai

atyákékéval.¹⁰ Utóbb vetődött fel az a szempont, hogy Vitoria és csoportja valósították meg a „gyakorlat és elmélet szövetségét”.¹¹ Maga J.H. Elliot nem kis jelentőséget tulajdonít Vitoriának a modern civilizáció-koncepció megszületésében, amelyben a világ már nem azonos a kereszténységgel.¹² Itt, mint egyéb kiváló tanulmányokban,¹³ Vitoriának az amerikai valósággal való szoros kapcsolatát az indiánok jogvédelme felől közelítjük meg. Vitoria befolyása ebből a szempontból is kitetszik.¹⁴ A vitoriai mű ezen aspektusa kapcsolódik a Las Casas – Sepulveda vitához, melynek problematikája Silvio Zavala¹⁵ és mindenekfelett Lewis Hanke¹⁶ ismert tanulmányaiban tökéletesen kidolgozottak. Ismeretes, hogy Vitoria és Las Casas egyaránt tagadta, hogy az indiánok a természettől fogva szolgák lennének. Ezen humanisták véleményei eltértek az általános felfogástól, s ezt az eltérést nem magyarázza a vérmérsékleti, mentális különbség, amelyet Ramón Menéndez Pidal feltételez, Las Casast „középkori kánonistának”¹⁷ minősítve. Az említett különbségek okai sokkal mélyebbek.

A probléma jobb megértéséhez, árnyalásához szükséges emlékeztetni arra, hogy Las Casas és Vitoria is a salamancai iskola, az aragón-katalán ellenzékhez tartozott, amely az áttért és a tudós elemek közül verbuválódott és amelyet a maga részéről a Casa de la Contratación és az Indiák Tanácsa támogatott. Las Casas indigenista programja bizonyos mértékben mérséklődött a Comuneros-mozgalom bukásának következtében, de egyidejűleg V. Károly engedményeket tett a humanista tendenciáknak, melyek eredményei az *1542-es Új Törvények* vázát alkották.¹⁸

A gyarmatosítás Antillák-szakszának végén észre lehetett venni valamiféle kompromisszum-szellemet szoros kapcsolatban az erőszakos gyarmatosításban alkalmazott módszerek kudarcával, mert azok a nélkülözhetetlen indián munkaerő pusztulását hozták magukkal. Ezekben az évtizedekben, a salamancai egyetemen Vitoria az Indiák meghódításának problémáival foglalkozott „*A polgári hatalomról*” (1527) releikciójától „Az indiánokról” és „A hadviselési jogról” (1539) c. művéig.

Sokan különféleképpen válaszoltak az indiánok és a spanyolok *modus vivendi*-je által felvetett kérdésekre. Francisco López de Gómara érvelésében a reneszánsz ideál felértékelődik, és a gyarmatosítók által nyújtott kulturális értékeket hangsúlyozza: „Latinra s tudományokra oktatták őket, ami többet ér, mint amennyi ezüstöt és aranyat szereztek: mert betűkkel lesznek valóban emberek, az ezüstöt pedig egyáltalán nem hasznosították”.¹⁹ Vitoria álláspontja enged valamelyest e vonatkozásban a humanistáikéiból. Szerinte nem volt szükséges az indiánokkal megismer-

tenni a krisztusi hitet, se kultúrálni őket ahhoz, hogy „valóban embernek”, azaz „valódi señoroknak” tartsák őket. Ismert a végkövetkeztetése: „a spanyolok érkezése előtt valódi urak voltak köz- és magánjogilag”.²⁰ A katolizáció vagy kultúrálás nem elegendő ahhoz, hogy tagadja a conquista előtt birtokolt szuverenitásukat. Jelen munkában nem lesz szó a hódításnak azokról az illegitim jogcímeiről, melyeket Vitoria visszautasít. Jobban érdekelnék minket a legitim jogcímek, köztük a gazdasági természetűek. „Jogos a spanyoloknak kereskedni velük, de hazájuk károsodása nélkül, importálva nekik azokat a termékeket, amelyekben szűkölködnek és kitermelve onnét aranyat, ezüstöt és más dolgokat, amelyekben ők bővelkednek; és fejedelmeik sem akadályozhatják meg alattvalóikat abban, hogy kereskedjenek a spanyolokkal, valamint a spanyolok uralkodói sem tilthatják meg a kereskedést velük”.²¹

Vitoria kiemeli a csere két oldalát, az ipari és a mezőgazdasági termékek importálását Amerikába, és a nemesfémek exportját. Ez megfelel kora követelményeinek és Vitoria egy kényszerűs kegyetlen korreláció helyett, sikra száll egy olyan nemzetközi jogon alapuló kereskedelemért, amely megengedi, „hogy az átutazó külföldiek tudjanak kereskedni a polgárok bármiféle kára nélkül”. Egyrészt dicséretes, hogy Vitoria a nemzetközi jog normáinak alkalmazására törekszik a spanyolok és az indiánok viszonyában, de másrészt kétségtelen, úgy tűnik, elfelejti azt a tényt, hogy a spanyolok nem „átutazó külföldiek” voltak. Az érvelés anynyiból is következetes, hogy erejét elveszti és Vitoria jobb híján a következő érveléssel támasztja alá indítványát: „A fejedelmek a természetjogtól kötelesek szeretni a spanyolokat, tehát nekik nem engedélyezett, hacsak nincsen saját kárukra, hogy eltiltsák őket bármiféle okkal is javadalmaik élvezésétől”.

Mivel nem tudja kellőképpen magyarázni a spanyolok jelenlétét és gazdasági aktivitását az Indiákon, Vitoria szeret a *ius hospitii*-hez fordulni, ahogy ez kitűnik 3. és 4. javaslatából: „A barbároknak hagyniuk kell, hogy a spanyolok részesüljenek javaikból, amint ez honfitársaknál és vendégeknél illik”. Miután kifejtette ajánlatát, Vitoria bemutat egy példát: „például, ha más külföldieknek engedélyezett egy területről, folyókból aranyat kitermelniük, vagy gyöngyöt halászniuk tengerből, folyóból – a barbárok nem tilthatják meg azt a spanyoloknak, hanem ugyanolyan módon, mint másoknak, szabad ilyen és ehhez hasonló dolgokat csinálniuk, amennyiben nem kellemetlen a polgároknak és az őslakosoknak”.²² Vitoria itt az *idem per idem* módszerrel jár el, az előzőekkel hitelesítve e javaslat érvényességét: „Mert, ha szabad a spanyoloknak utazni és keres-

kedni velük, ők szintén kihasználhatják minden utazó jogát és kedvezményét”.

Távol áll ettől az érveléstől a második igazolás: „Azok a dolgok, melyek senkié, az emberek természetes joga alapján azoké, akik elfoglalják”. Az elv önmagában igazolható, de nem bizonyít semmit; az indiánok javairól beszél, amelyet azoknak meg kell osztaniuk a spanyolokkal. Szerzőnk logikája hiányosnak és gyengének mutatkozik ezen a ponton. A spanyolok és az indiánok közötti gazdasági kapcsolat egyoldalú; nem az indiánok, hanem a spanyolok voltak azok, akik megkeresték, megtalálták, és rászorultak az amerikai őslakosokra. Nélkülözi viszont a kellő alátámasztást az adóterhek kirovására indítéka, jogcíme.

Az ötödik javaslatban circulus vitiosusszal magyarázza az erőszak alkalmazását: „Ha a barbárok meg akarják tagadni a spanyoloktól a nemzetközi jog feljebb deklarált olyan dolgait, mint a kereskedelem vagy más említettek”, ... a spanyoloknak először „érveket és tanácsokat” kell alkalmazniuk, de ha ez nem elegendő és „a barbárok nem engednek, hanem erőszakhoz folyamodnak, a spanyolok védekezhetnek”.²³ Csak két lehetőség van: az összeütközés és a meggyőzés. Mi történik, ha az indiánok nem fogadják el az okfejtést és nem állnak ellen fegyveresen? Ime, Vitoria szavaival: „Az egész kérdésben tárgyalatkból az a következtetés látszik, ha mindezen jogcímek kimerülnek oly módon, hogy a barbárok nem adnak semmiféle háborús okot, se spanyol uralkodókat nem akarnak, stb., akkor be kellene szüntetni az expedíciókat és a kereskedelmet a spanyolok nagy kárára és a fejedelmek érdekeinek súlyos rovására, – amit nem lehet eltérni”.²⁴ Hogyan válaszol a problémára Vitoria?

A három ellenérv közül az első elkerüli a probléma lényegét. A valósággal szöges ellentétben a spanyolok és az indiánok közötti önkéntes, szabad kereskedelem hipotetikus esetéről szól: „A kereskedelem megszakadása nem felel meg, mert, ahogy már deklaráltuk, sok minden van, ami-ben a barbárok bővelkednek, s amit cserével a spanyolok megszerezhetnek. Ezenkívül sok egyéb is akad, amivel nem törődnek, vagy közös dolgok, amelyeket bárki felhasználhat; és a portugálok nagy kereskedést folytatnak hasonló népekkel, akiket nem gyarmatosítottak, és nagy hasznot húznak belőle”.

Kizárja a csere föltételezett esetét, hogy Spanyolország és az Indiák közötti kereskedelem alapja a hódítás. Jóllehet, nem felel meg ez az érv a logikának és a valóságnak, mégis megvan az a jelentősége, hogy föltárja az Indiák birtoklásának nagy gazdasági hasznát és azt a kíváncsiságot, amelyet a hispan világ érzett az Újvilág kincsei iránt.

A második argumentum még kevesebbre vállalkozik, mint hogy magát a problémát lássa – az Indiákból importált arany és ezüst utáni adót, az „ötödöt” igazolja benne. Alapérve azon nyugszik, hogy a király védelmet nyújt a kereskedőknek.

Végül a harmadik érv ismét vallási motívumokkal igazolja az erőszakot és a spanyol uralmat: „miután keresztény hitre tért ott oly sok barbár, nem lenne sem megfelelő, sem szabad az uralkodónak teljesen lemondani azoknak a provinciáknak az igazgatásáról”. A kör bezárul: Vitoria az ígahirdetéshez folyamodik, hogy a gazdasági kizsákmányolást igazolhassa. Már egy előbbi javaslatában azt állította, hogy „a keresztényeknek joguk van prédikálni, az Evangéliumot hirdetni a barbárok provinciáiban”.²⁵ Ezek szerint, mivel néhány indiánt megtérítettek, a spanyoloknak támogatni kell őket, így szerzik meg az említett „adminisztráció”, azaz kolonializáció jogcímét.

Vitoria csupán gazdasági érvekkel képtelen legitimizálni az Indiák kincseinek felhasználását, mégis ez a szándéka kiemeli őt a gyarmatosítás első teoretikusainak a sorából. Szerintünk Vitoria a modern spanyol teoretikus a „kapitalista” típusuk között évszázadokon keresztül. Nagy érdeme abban áll, hogy a meghódított „barbár” világgal fennálló kapcsolatban rendszabályokat és normákat akart megállapítani, hogy a legésszerűbben használják fel a Spanyolország számára oly kedvező gazdasági cserét. Mindez a maga részéről kapcsolatban van az államról alkotott fő fogalmival, amelyek az emberek szociabilitását belső okokkal magyarázzák, és világi célszerűséget tulajdonítanak az államnak, amelyet az teljes szuverenitással valósít meg.²⁶

Nem kis mértékben járultak hozzá az említett erőfeszítések Vitoria nemzetközi jogelméletének kidolgozásához. Az első kapcsolatok realitása egy addig ismeretlen világgal serkentette arra, hogy elképzeljen egy olyan világtotalitást, melyet nem osztanak meg vallási különbségek. Ez az eszme vezette őt egy modern civilizáció koncepciójához. Ebben a világban a barbároknak megvan a maguk „polgári hatalma” és „a hitetlenség nem akadály ahhoz, hogy valódi úr legyen valaki”.²⁷ E. Naszályi joggal emeli ki az amerikai civilizációk hatását Vitoria szuverenitás-teóriájára,²⁸ és ez a befolyás fog gyengülni a későbbi gondolkodók eszméiben.

Az államelmélet szorosan kapcsolódik a gyarmatosítás vitoriai elgondolásához, szervesen kiegészítve fogalmait a jogos háborúról. Ahogy láttuk, a gyarmatosításnak és elméletének egy új típusáról van szó. A spanyolok fennsőbbsege megmutatkozik igazságtevő hatalmukban emberáldozat és emberevés esetén: „Anélkül, hogy főpapi hatalom szükségeltet-

nék, a spanyolok megtilthatnak a barbároknak minden átkos szokást és rítust”.²⁹ Idővel az áttért indiánok védelme igazolja, hogy „keresztény fejedelmet adjanak nekik, és eltávolítsák a többi hűtlen urat”.³⁰

Ezekkel a megjegyzésekkel kíséreltük meg hangsúlyozni Vitoria modernségének másik arculatát, nem elégedve meg azzal, hogy egyszerűen Las Casas mellé állítsuk – ahogy azt Ramón Menéndez Pidal teszi, aki Vitoriat globálisan mutatja be. Ez a reneszánsz vonás az antikvitás és az Indiák civilizációi között a maga módján mért különbségekre támaszkodik. Becsüli az utóbbit, de barbárnak minősíti.³¹ Most, hogy megkerüljük a nagy Las Casas – Vitoria vitát és a R. Menéndez Pidal könyvről írott Lewis Hanke megjegyzéseket,³² a hasonló ösztönzők kiemelésére szorítkozunk, melyek a spanyol kultúra e két nagy alakjának gondolkodását mozgatták: a gazdasági előnyök és az amerikai kincsek jobb felhasználásának sürgető szükségére. Ebben az értelemben mindketten modernek.

A két koncepció közötti különbség az azonos problémák megközelítési módjában található. A személyes tapasztalatok hatása alatt Las Casas a két világ kapcsolatát az amerikai oldalról szemlélte, az Indiák meghódítása által fölvetett kérdések felől. Vitoria kétségtelenül a fejlődés aspektusából figyelte Spanyolországot, melyet egy feltáratlan, gazdaságilag gyengébb fokú, de ígéretes világ ösztönzött. Ramón Menéndez Pidal, Las Casasszal összevetve méltatja Vitoria teóriáját, különösen az igazságos uralomról, a „becsületes kolonializmusról”, a „valódi gyarmatosításról” szóló nyolcadik jogcímét,³³ miközben Juan Friede Las Casasban egy „indigenistát” lát.³⁴ Mivel nincs lehetőségünk arra, hogy jobban belemerüljünk a kor szövegeibe, arra szorítkozunk, hogy megállapítsuk; ezek az álláspontok két szélsőségét, vagy két pólusát alkotják ugyanannak a történelmi folyamatnak: a formálódó spanyol kapitalizmus megfogalmazásának (és elvetelésének), amely a „pizarrista rebellió”³⁵ időszakában úgy tűnt, hogy némi perspektívát nyújt az Indiák jobb hasznosítása révén.

Azonban nem lehet „visszacsinálni” a dolgokat; se Vitoria, se Las Casas nem gondolt erre.³⁶ A hódítás és a gyarmatosítás tagadhatatlan tények, egyedül az Indiákkal való együttélés módjáról folyt a vita. Szerény szándékunk abban állt, hogy a gazdasági motívumokat emeljük ki Vitoria gondolataiból. Jogi rendszerének ez az aspektusa megérdemli teljes figyelmünket, annál is inkább, mert oly sok más szerző érvelésében a gazdasági jogcímek nem kapnak kellő hangsúlyt. A Sepulveda által kifejtett négy, indiánok elleni háborús érvben semmiféle gazdasági motiváció nem szerepel.³⁷ Ellenben Vitoria arra enged következtetni, hogy a jogos háború oka a szabad kereskedelem jogának megsértése, a nemzetközi jogból ered.

Ez az idea nem kevesebb, mint az indiánok emberi lényként való egyenlőségének „invenciója”. A logikai szempontból felvethető következtetlenségek – már említettük – nem kisebbítik, hanem ellenkezőleg, hangsúlyozzák a kereskedelem jelentőségét, ami a születő világpiac tükröződése Vitoria gondolatmenetében.

Ragaszkodunk ismételtelen annak hangsúlyozásához, hogy Vitoria interpretációja, mely szerint egyedül a prédikáció és evangelizáció joga, jobban mondva, annak erőszaka szolgál jogos háború okául – nem felel meg a *Relección De Indis* betűjének, szellemének.³⁸ Vannak kedveltebb eljárás módok az indiánok meggyőzésére, mint az erőszak. „A spanyoloknak minden eszközzel meg kell mutatniuk, hogy nem kárt jönnek okozni nekik, hanem barátságosan akarnak ott lakni és a vidéket minden bántalomokozás nélkül bejárni”. De, ha ez nem elég, jöjjenek a fegyverek, „mert szabad az erőszakot erővel visszaverni”. A javaslat lényegét ismételve: „a barbárok megtagadván a spanyoloktól a nemzetközi jogot, jogsértést követnek el, így, ha háború szükséges jogaik visszaszerzéséhez, megtehetik azt”.³⁹

Nem lehet elfogadni a jelen időszak visszavetítését a múltba, de ez a modernizáció összevetné Vitoria teóriáját a protektorátus vagy a mandátum-rendszerrel. „Vitoria koncepciója lényegileg ugyanaz, mint a Nép-szövetségben a mandátum” – kiáltott fel lelkesen Fernando de los Rios,⁴⁰ jóllehet „egy spanyol protektorátus sorsának” igazolásáról volt szó, ahogy Marcel Bataillon figyelmeztet.⁴¹

Az nyilvánvaló, hogy Vitoria mesterien érzékelté korának szükségleteit, a gyarmati rendszert az atlanti-világpiac kereteibe helyezve. Ez az, amit világiasan csinált: kereskedelmi érvelésre alapozta koncepcióját. De jellemző az ideológiai átmenetnek e fajtájára az a tény, hogy végső érvnek az evangelizáció joga marad, az indiánok megtérítése, aminek tilalma egyenesen a jogos háborúhoz vezethet. A még jelenlévő középkort találjuk meg a 16. századi Spanyolország igen haladó gondolatában.

Jegyzetek

1. Jó historiográfiai összefoglalás; *Hermann Kellenbenz*: „The Impact of Growth on Government: The Example of Spain”. *The Journal of Economic History*, 1967. 3. sz.
2. Idézi *R. Mousnier*: *Histoire Générale des Civilisations*. IV. k. Paris, 1954. 9.
3. *H. Mitteis*: *Anfänge der Staatswesen in Europa* (Die Rechtsidee in der Rechtsgeschichte). Weimar, 1956. *Emilio Naszályi*: *Az állam Francisco de Vitoria szerint*. Madrid, 1948. (latinul), Budapest, 1937.

4. *César Sílio y Cortéz: Maquiavelo y su tiempo: Repercusión del Maquiavelismo en las teorías y en las prácticas de gobierno.* Madrid, 1946. *Donald W. Bleznick: „Spanish Reaction to Machiavelli in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”.* *Journal of the History of Ideas*, 1958, XIX. 542–550.
5. Francisco de Vitoria, fundador del Derecho Internacional moderno, Valladolid, 1928.
6. *The Spanish Origin of International Law. Lectures on Francisco de Vitoria and Francisco Suarez,* Washington, 1928. Uo.: *The Spanish Origin of International Law. Francisco de Vitoria and his Law of Nations.* Oxford–London, 1934.
7. *Die Anfänge des neueren Natur- und Völkerrechts.* 1944. Uo.: *Johannes Althusius als Fortsetzer der Schule von Salamanca,* Karlsruhe, 1955.
8. *El concepto del Estado en el pensamiento español del siglo XVI.* Madrid, 1959.
9. *Religión y Estado en la España del Siglo XVI.* México – Buenos Aires, 1957. 104–106.
10. „Constitutionalism and Statecraft during the Golden Age of Spain”; a Study of the Political Philosophy of Juan de Mariana, *Travaux d’Humanisme et Renaissance*, XXXVI, 155–158, S.J. Genf, 1960.
11. *John H. Elliott: Imperial Spain, 1469–1716.* London, 1963. 379.
12. *The Old World and the New, 1492–1650.* Cambridge, 1970. 45.
13. *P. Leturia: „Major y Vitoria ante la conquista de América”* Anuario de la Asociación Francisco de Vitoria, III. *Antonio Gómez Robledo: Política de Vitoria.* Mexico, 1940.; *J.H. Parry: The Spanish Theory of Empire in the 16th Century.* Cambridge, 1940.
14. *Javier Malagón Barceló előzetes megjegyzése: Las Relecciones De Indis y Jure Belli de Fray Francisco de Vitoria,* Washington, 1963. XXXI–XXXVI. Itt említenek kortárs tanulmányokat is: E. Hinojosa, J. Malagón Barceló, J. Miranda, T. Urdañoz, stb.
15. *Servidumbre natural y libertad cristiana según los tratadistas españoles de los siglos XVI y XVII.* Buenos Aires, 1944. *La défense des droits de l’homme en Amérique latine (siècles 16–18.)* Paris, 1963.
16. *Aristotle and the American Indians. A Study in Race Prejudice in the Modern World.* London, 1969. *Estudios sobre Fray Bartolomé de las Casas y sobre la Lucha por Justicia en la Conquista Española de América* Caracas, 1968.
17. *El padre Las Casas. Su doble personalidad.* Madrid, 1963. 139. *Las Casas es „un ciego”:* pl. 136. Cf. „La conquête du Pérou: Vitoria, Las Casas et l’Inca Garcilaso”. *L’Information Historique*, 1965. N° 3.
18. *V. Pierre Chaunu: „Las Casas et la première crise structurelle de la colonisation espagnole 1515–1523”.* *Revue Historique*, 1963. janvier-mars, CXXIX. 90–101.
19. *Idézi Sverker Arnoldsson: La Conquista española de América según el juicio de la posteridad. Vestigios de la Leyenda Negra,* Madrid, 1960. 20. *L. Hanke: Estudios sobre Fray Bartolomé de Las Casas* 385.
20. *J. Malagón Barceló idézett kiadása,* 186.
21. Uo. 221.
22. Uo. 22.
23. Uo. 223–224.
24. Uo. 235.

25. Uo. 226.
26. A polgári hatalomról ld. *Théodore Ruyszen: Les sources doctrinales de l'internationalisme. I. Des origines à la Paix de Westphalie*, Paris, 1954. 353.
27. *J. Malagón Barceló*, 179.
28. El Estado según Francisco de Vitoria, 138.
29. *J. Malagón Barceló*, 231.
30. Uo. 230.
31. El padre Las Casas, Madrid, 1963. 132.
32. Ramón Menéndez Pidal Bartolomé Las Casaról az Estudios sobre Fray Bartolomé de Las Casas c. munkában. Caracas, 1968. 398–428.
33. El padre Las Casas, 133.
34. „Las Casas y el movimiento indigenista en España y América en la primera mitad del siglo XVI.” *Revista de Historia de América*, Mexico, 1952. N° 34. 339–411. Vitázik vele: *Lewis Hanke: „Más polémica y un poco de verdad acerca de la lucha por la justicia en la conquista de América”, Revista Chilena de Historia y geografía*, 1966. N° 134. 5–66. (Estudios, 379–428.)
35. *Marcell Bataillon: „La rébellion pizarriste, enfantement de l'Amérique espagnole”, Diogenes*, 1963. 43. 47–63.
36. *M. Bataillon: „Charles-Quint, Las Casas et Vitoria”, Charles-Quint et son temps*. Paris, 1959. 77–92. Az elhagyás állítólagos tervéről 80–81.
37. *L. Hanke*, Estudios, 275, 312.
38. *Rubén Vargas Ungarte: „Fr. Francisco de Vitoria y el derecho a la conquista de América”, Boletín del Instituto de Investigaciones Históricas*, Buenos Aires, 1933. 29–44. *M. Bataillon: Charles-Quint et son temps*, 79–81. *Andrés Marcos: „Vitoria y Carlos V en la soberanía hispano-americana” Acta Salamantina, Derecho*, 1946. 1.
39. *J. Malagón Barceló*, 224.
40. Religión y Estado en la España del siglo XVI, Mexico–Buenos Aires, 1957. 165.
41. i. m. 80.
42. Juan de Mariana és Francisco Suárez rendkívüli érdemeinek ellenére, a Vitoria elméletében megtalálható modernségnek ez a szelleme nem tűnik fel újra a század második felének politikai gondolkodásában. Legfeljebb Suárez jobban ragaszkodik az igazságos háború jogának kodifikálásához. Luís de Molina sem tartalmaz modern, a kereskedelmi, stb. jogtól inspirált elemeket. Ld. *J. Touchard: Histoire des idées politiques*, I. Paris; *J. Brown Scott: Suarez and the International Community*, Washington, 1933; Említett művek: *Th. Ruyszen, Sánchez Agesta és Guenter Lewy*(Constitutionalism). Enrique de Gandia azonosítja Vitoria és Suárez koncepcióit, ugyanakkor nem kerüli el az említett modernizáció veszélyét Vitoria jelentőségének interpretálásánál: „minden amerikai nemzeti függetlenség vártalan elő-utó futára. A pánamerikanizmus szülője, s az amerikanizmusé, igazi és örökérvényű jogi, politikai, társadalmi, és történelmi alapjaiban. És szintén Vitoria az a bíró, aki elítéli a minden külföldivel ellenséges, szűklátókörű nacionalizmusokat”. Francisco de Vitoria y el Nuevo Mundo, Buenos Aires, 1952. 124.